

VALLOMÁS

EMLÉKEIM KAFFKA MARGITRÓL

Gyermekkorom óta foglalkoztatott. Ő már kész tanárnő volt én meg épphogy elvégeztem az egri zárdai iskolában a négy elemi. Ekkor került családunk Egerből Miskolcra, ahol édesapám lett a Zeneiskola igazgatója. Közeli szomszédunk szép, dúslombú kertjében ismerősök laktak, s náluk egy rokon-lányuk, akiről megtudtuk, hogy ő az az író, aki a lapokban szerepel versekkel meg prózával. Karcsú, magas fiatal hölgy volt, aki rendszeresen ugyanakkor indult reggelenként útnak, amikor én — csak nem tanulni, hanem tanítani. Ő volt Kaffka Margit. Hírét, nevét az újságokból ismertem már. Ettől fogva iparkodtam pontosan ő utána indulni otthonról, és mindig szép csendesen mögötte lépkedtem. Ha véletlenül elejtett valamit — füzetet vagy zsebkendőt — én voltam az, aki piruló arccal átadtam neki. Ruházata kissé gondatlannak látszott, nem sokat törődött külsejével.

Mindazonáltal nem ismerkedtünk meg. Én akkor még Petőfi, Arany, Vörösmarty lelkeségében éltem, és a jelenkori magyar költészet nem vonzott. De egy *nőköltő*, mint Kaffka Margit — az igen. Talán azért is szegődtem napról-napra a nyomába. Nem tartott ez sokáig, de ma is jól emlékszem arra az egy-két évre, amikor mindennap láthattam. Később eltűnt a látóhatáromból, ő is máshová költözött, nekem is ritkábban jutott eszembe.

Múltak az évek, belőlem is tanítónő lett; ráadásul egy évet énektanítói vizsgára szántam. Egy messze angyalföldi fiúiskolában kaptam állást. Nehéz, szomorú éveket töltöttem ott.

De nem jól mondom: hiszen akkor már verseket írtam, s természetesen a lány-szerelem témakörében. Meg is jelentek,

mégpedig a *Nyugat*ban, s ott nemcsak megismerkedtünk, hanem össze is barátkoztunk Kaffka Margittal. Szívesen látta Viktor fivéremet is, ha együtt mentünk hozzá, sőt, gondolom olyankor is, ha Viktor egyedül látogatta meg.

A *Nyugat*ban megjelent költeményeim révén ismerkedtem meg Osvát Ernővel, aki szívesen közölte a verseimet. Gyakran találkoztunk, s ő nem győzött biztatni a versírásra. Néha sétáltunk munka után, megismerkedtem feleségével, kislányával. Én végtelenül respektáltam Osvátnak minden irodalmi tanácsát. De ilyen módon kétfelé vonzott az irodalmi barátság: Kaffka Margithoz és Osvát Ernőhöz. Ők azonban nem szenvedhették egymást. Mindketten óva intettek engem egymástól, főként Osvát hallani sem akart Margitról, úgy tartotta, hogy annak hozzám fűződő barátsága csak színlelt. Lassanként rájöttem, hogy közöttük lehetett régen valami szorosabb kapcsolat, majd annak megszűntével — örök harag. Osvát mindig óvott Kaffkától, amikor én a nála tett látogatásaimról meséltem. Én azonban Viktor bátyámmal együtt továbbra is látogattam Margit zsúrjait. Sok író eljárt oda, Adyt is ott láttam meg először.

Én nagyon megszerettem Margitot, minden írását sokra becsültem. Egy ideig bizalmasa voltam, de sikereim arányában ő lassan elhidegült. Viktort szívesen látta. Velem szemben már nem volt a régi, bár én ezt nem vettem rögtön tudomásul: már a szerelem foglalkoztatott. Ugyanis ekkortájt ismerkedtem meg későbbi férjemmel. Közben kitört a háború. Attól fogva a szeretteink sorsa aggasztott mindnyájunkat.

Kaffka Margit fiatal férje — utolsó, nagy szerelme — Bauer Ervin is a fronton volt. Kaffka Margitot rövid életének csak ez az utolsó néhány éve ajándékozta meg boldog szerelemmel.

Munkássága mindössze két évtized gyümölcse volt. Betegsége ellenére bámulatos energia fűtötte. Amikor komolyra vált betegsége, ideges rohamai voltak. Végül nem sokan maradtak mellette. Én magam sem, mert akkor Margit érthetetlenül, minden ok nélkül megharagudott rám, és egy *Nyugat*-est alkalmával ezt többek előtt ki is nyilvánította.

Jóval később, már a moszkvai emigrációban, közelebbről megismertem Bauer Ervin biológus-tudóst, aki akkor már új családot alapított, — matematikus volt a második felesége. Gyakran összejöttünk, többnyire szonátázás volt a közös szórakozásunk: Bauer Ervin hegedült, én zongaráztam. Akkoriban gyakran beszélgettünk Kaffka Margitról. Bauer Ervin a személyi kultusz áldozata lett. Fivére, Balázs Béla, mint filmszakember, a moszkvai Filmművészeti Főiskolán tartott előadásokat — ő később került ki a Szovjetunióba. Balázs Béláék Moszkvától jó kétórányi vonat-távolságnyira laktak, úgyhogy néha, ha késő esti városi elfoglaltság után Balázs nem jutott szállodai szobához, nálunk kapott kevéssé komfortos szállást. Vele való beszélgetések közben is szóba kerültek régi pesti emlékek, ismerősök, így Kaffka is. Balázs Béla nem rajongott érte, de azért hatalmas munkásságát ő is méltányolta.

Utoljára Kaffka Margitról Lesznai Annával beszélgettünk, amikor ő, már nem sokkal halála előtt, itt járt Budapesten.

Én, valahányszor kézbe veszem Kaffka Margit bármely könyvét, nem győzöm bámulni csodálatos tehetségét, munkakészségét, és a maga idejében úttörő alkotó tevékenységét.

LÁNYI SAROLTA

JÓZSEF ATTILA ÉS A KOMMUNISTA DIÁKOK PERE

I.

A közelmúltban egy cikk kézírata került a kezembe. Címe: *A pszichoanalitikus gondolat József Attila költészetében*. Megkeresni a pszichoanalízis hatását a két világháború közötti magyar irodalomban feltétlenül érdekes feladat lenne és kár, nagy kár, hogy az említett cikk szerzője hibás kiindulást választ. József Attila esetében a kutatást valahol a *Nagyon fáj* kötetnél kellene kezdeni, hiszen a kötet asszonya és ihletője a költő pszichoanalitikusa volt. Az említett dolgozat azonban majdnem teljes egészében a *Lebukottak* című versre épül,

mert a szerző azt hiszi, vagy ha úgy tetszik elhiszi, hogy a költemény analízis közben, mintegy „transz”-ban született.

A verzió az analízis közben lediktált költeményről nem egyéb, mint dr. Kultsár István védekezése a Horthy-törvényszék előtt, amikor a lakásán megtalált kézirat perbe fogták. De elhamarkodott dolog feltételezni, hogy a vádlott a törvény előtt a tisztá igazat vallja. A vádlott védekezik, ahogy tud. Ez a dolga, a szerepe, és különösen érvényes ez a felfogás a Horthy-korszak kommunista vádlottainak esetében. Ezek a vádlottak tudatában voltak annak, hogy egy magasabb erkölcsiség nevében az igazság az ő oldalukon áll. A védekezés itt már több mint szerep: kötelesség. Megnehezíteni a törvényszék dolgát és fedezni azokat, akikkel együtt dolgoztak.

Dr. Kultsár István nem volt kommunista, de baloldali gondolkozású ember, ún. szimpatizáns. Az igazat azonban ő sem mondhatta el a tárgyaláson, mert czzel nem annyira magának, mint József Attilának ártott volna. Ezért vallotta tehát, hogy a szöveget paciense, József Attila analízis közben rögtönözte. A hallottakat ő lejegyezte, majd később, mint „érdekes ideggyógyászati dokumentumot” szigorúan orvosi tanulmányozás céljából, le is gépelté.

Ügyes és szerencsés védekezés, mert komoly valóságalemeket tartalmaz. De elhitte-e vajon a Szemák-tanács? Ennek a periratokban kellene utánanézni, hogy felmentették-e dr. Kultsárt avagy kiszabtak-e rá valami szimbolikus büntetést, próbaidőre bocsátással. Bevallom, nem emlékszem erre a részletre, és nincs szándékomban olyasmiről beszélni, ami csak „dereng”. Annyi tény, hogy dr. Kultsár nem volt börtönben, sem előzetes letartóztatásban, sem jogerősen, ami egyaránt megfelelhet egy felmentésnek avagy egy próbaidős büntetésnek.

Térjünk azonban vissza a *Lebukottak* c. költeményhez. A vers tehát nem született analízis közben, hanem asztalnál, kávéházban vagy otthon, már ahogy verset írnak a költők. Itt különben is „megbízásról” volt szó. József Attilát felkérték, írnia egy verset a lebukottakról, amit a Vörös Segély terjesztene. Kinyomtatásról természetesen nem lehetett szó, viszont, éppen a propaganda cél érdekében, nagy példányszámra volt szükség.

Az elkészült kézirattal kereste fel József Attila dr. Kultsárt. Nem a paciens az orvosát, hanem a barát a barátját és megkérte, gépelné le a szöveget annyi példányban, amennyiben csak tudja. Mindezt később Kultsár maga mesélte el.

Miért ezek a „kisipari” módszerek, kérdezhetné valaki. Nem lett volna sokkal egyszerűbb a kéziratot azonnal stencilre áttenni és lesokszorosítani? — Természetesen és később ez is történt. De a sokszorosító gép értékes portéka volt az illegális mozgalomban. Szigorú konspiráció védte, és csak randevúk bonyolult hálózatán

keresztül lehetett eljutni hozzá. A randevú-rendszer pedig természeténél fogva elég lassú és nehézkes volt, tele a lebukás veszélyével. Ezért kellett már az indításkor is több letisztázott példánnyal rendelkezni, de szerepet játszhatott itt a költő türelmetlensége is, aki szeretne volna, hogy verse minél előbb eljusson azokhoz, akiknek szánta, akiknek szolidaritását akarta felszítani.

Így került tehát a kézirat dr. Kultsárhoz. De miért nem rejtette el jobban? — merül fel itt ismét a jogos kérdés. Miért hagyta elől az íróasztalán, hogy azt az első „belépő” nyomozó játszva megtalálja? A válasz egyszerű: dr. Kultsárnak álmában sem jutott eszébe, hogy ő esetleg lebukhatik, és hogy a konspiráció elemi szabályai reá is érvényesek lehetnek. Lebukása, valóban, minden volt csak éppen nem szükségszerű, inkább a véletlenek sorozatos találkozása. Ez a jónevű, jólmenő praxszissal rendelkező ideggyógyász baloldalinak vallotta ugyan magát, de sohasem vett részt semmiféle politikai mozgalomban. Ingyen kezelte az orvosi segítségért hozzá forduló elvtársakat és ha megkeresték, készséggel adott a Vörös Segélynek. Ez volt minden.

A véletlen szeszélye engem választott eszközül, hogy dr. Kultsárt és rajta keresztül József Attilát az ún. diákperbe belekeverje. 1933 januárjában influenzában megbetegedtem. A lázmérő higánya 39° fölé emelkedett és társnőm, akivel közösen béreltük a Phönix-utcai kis szobát, nagyon megijedt. Orvost kell hívni, mondta és már szaladt is a szomszédunkban lakó dr. Kultsárhoz. Az eljött, megvizsgált, orvosságokat írt fel és meghagyta, hogy ha állapotom nem javulna, csak telefonáljunk neki. Az orvosságok azonban hatékonynak bizonyultak, és néhány napon belül teljesen talpra álltam.

Úgy éreztem, illenék mégis legalább megköszönni ezt a baráti-orvosi segítséget és egy délután felmentem a rendelőbe. A beszélgetés során dr. Kultsár említette, hogy egy pszichoanalitikai kurzust készül indítani laikusok számára és meghívott, vegyek részt én is. Az udvariaság, sajnos, nem engedte, különösen most, amikor a hálás paciens minőségében voltam ott, hogy nyersen kimondjam mit is gondolok arról a pszichoanalízis-mániáról, ami a 30-as években Budapest értelmiségi köreiben dühöngött. Így tehát csupán elfoglaltságomra hivatkoztam, ami melleleg igaz is volt. Képtelen vagyok — mondtam —, hetenként több órát a kurzusra kiszakítani. De azért próbáljam meg — így ő —, az alakuló ülés ekkor és ekkor lesz. Ha időm engedi, búcsúztam a semmitmondó formulával.

Röviddel ezután lebuktam. A rendőrség négy napon keresztül ült a lakásunkon és minden élő lelket, aki csak betette a lábát, előállított, így Kultsárt is. Szegény Kultsár. Életében másodszor lépte át ezt

a küszöböt: először mint beteglátogató orvos és most.* Közölni akarta ugyanis, hogy a pszichoanalitikai kurzus alakuló összejövetelét elhalasztották, tehát még semmi sincs veszve, résztvehetek én is. — A szokásos házkutatás során dr. Kultsár lakásán megtalálták a *Lebukottak* gépelt példányát, és így József Attilát is előállították.

Így kerültek tehát — modern Pilátusokként —, dr. Kultsár István és József Attila a „diákper” vádlottai közé. Mert ehhez a mozgalomhoz József Attilának sem volt közvetlen köze. Azaz közvetve köze volt, de tisztán szellemi síkon és egyoldalúan. Mi a magunk költőjét láttuk benne, tanítónkat, mesterünket, de személy szerint nem tartozott köztünk.

A főtárgyalást Szemák tanácselnök vezette. A perrendtartás értelmében ismertetnie kellett az inkriminált költeményt is. Száraz, tárgyilagos hangon kezdett a felolvasáshoz, de a vers varázsa valahogy a hatalmába kerítette: hangja átforrósodott és olyan interpretációt nyújtott, hogy a legjobb baloldali előadóművészek se különbet. A terem áhítatos csendben figyelt és kicsin múlt, hogy a felolvasás végén nem tört ki a tapsvihar. — Itt azonban Szemák is kijózanodott és ha lehet, még szigorúbb modorban vezette tovább a tárgyalást.

A per legrövidebb védőbeszédét dr. Melléky Kornél, József Attila védője tartotta. Nem is volt ez beszéd, csupán két folyóiratokban megjelent kritika felolvasása. Az első a *Magyar Szemle* kritikája volt. Ki emlékszik még erre a feltétlenül kormányhű, jobboldali, de színvonalas és bizonyos határok között progresszívnek is mondható folyóiraatra? Nos a *Magyar Szemle* lelkes cikkben, mint az új Petőfit, üdvözölte József Attilát. A másik kritika a *Társadalmi Szemlében* jelent meg. Ennek a folyóiratnak ugyan nem állt a címlapján, hogy a KMP hivatalos ideológiai kiadványa, de irányzatához már azért sem férhetett kétség, mert a diákper főtárgyalásának időpontjában már a *Társadalmi Szemle* egész szerkesztő bizottsága, dr. Madzsar Józseffel az élén, letartóztatásban volt. Nos, e folyóirat recenzora távolról sem látta az új Petőfit József Attilában, de mégcsak forradalmárt vagy proletár költőt sem, inkább valami rossz kispolgárt.

Ha nem emlékszem pontosan dr. Kultsár ítéletére, annál inkább a József Attilára, akit 40 pengő pénzbüntetésre ítélték. Az egyetlen pénzbüntetés volt ez a 34 vádlott között, sőt talán az egyetlen kommunista perben. Volt ebben a pénzbüntetésben valami ördögi kajánság Szemák részéről József Attila felé, aki a jövedelmére vonatkozó szokványos kérdésre az „azám, hazám” stílusban felelt.

Íme az igazság a *Lebukottak* c. vers geneziséről.

BIRKI ÁGNES

* A diákpernek nagy sajtója volt. Az egyik szenzációhajhászó délutáni lap a következőképpen jellemezte Kultsárt: „Dr. Kultsár István, ideggyógyász. Korábban az Angyal földi Elmegyógyintézetben dolgozott. Éppen egyik paciensét, B. Á.-t látogatta meg, amikor a rendőrség letartóztatta.”

II.

Ma visszagondolva meglepődve veszem észre, milyen különös, hogy a harmincas évek elején, mikor részt vettem a budapesti egyetemi kommunista mozgalomban, egyetlen egyszer találkoztam József Attilával. Költészetére felfigyeltem, mielőtt kommunista lettem volna. A mozgalomban tudtam meg, hogy a mozgalom költője. Sőt, ennél is több. Nem egyszerűen a mi költőnk volt Attila, hanem zászlónk, büszkeségünk. A KIMSZ-hez csatlakozott fiatal értelmiségiek, egyetemisták jó érzékkel kitapintották, hogy az itthon élő kommunista írók közül (az emigránsok irodalmi tevékenységéről akkoriban nem sokat tudtunk) József Attila és Nagy Lajos kiemelkedő, időálló értékek, akik Derkovits Gyulával és Dési Huber Istvánal együtt számunkra a nemzetközi marxista munkásmozgalom hazai frontszakaszának szellemi, művészeti nagykorúságát bizonyították.

Húszéves korban, mikor a lélek szomjasan szív magába minden benyomást, „lassabban” jár az ember órája; a kommunista egyetemi mozgalomban eltöltött hónapjaim emlékeinek sokasága folytán, úgy élnék ma is bennem, mintha hosszú-hosszú időszaka lett volna életemnek. Pedig ha számolom az időt, néhány hónap volt csupán, s így talán nem is az a különös, hogy ebben az időben a véletlen nem hozott össze a költővel, hanem inkább az, hogy mikor egyetemi pályafutásom a rendőrség közbelépése folytán befejeződött, akkor találkoztam vele: a vádlottak padján.

Annak idején nagy port vert fel a két kommunista diákker; ma a munkásmozgalom történetének kutatóin kívül jobbra csak az egykori közvetlen vagy közvetett résztvevők emlékeznek rá. Akik még élnek — jobbra nyugdíjas veteránok. Közvetlenül Sallai Imre és Fürst Sándor pere után, mikor a Horthy-rendszer azzal büszkélkedett, hogy halálos csapást mért a kommunista mozgalomra, nagyon kínosan érintette, hogy legradikálisabb ellenségei táborához nemcsak munkások, hanem olyan értelmiségi rétegek is csatlakoztak, amelyeket szerettek volna a rendszer talán nem is feltétlen híveinek, de legalábbis lojális ellenzékének tudni. A rendőrség kezét azért nem fogták le; Hain Péterék (a politikai rendőrség) nagy buzgalommal igyekeztek minél több vádlottat felvonultatni, hogy nélkülözhetetlenségüknek ily módon szolgáltatassák tanújelét.

A második „szórársba” kerültem bele. Harmincnégyünk ellen adott ki vádiratot az ügyészség; egyetemisták (zömükben bölcsész-kariak) és más értelmiségiek ellen. Legtöbben az akkori Pestvidéki Törvényszék Fő utcai fogházában, néhányan, kevésbé terhelte vádlottak szabadlábon készültek a tárgyalásra, amelyet 1933 áprilisában az akkori idők politikai pereinek hírhedt tanácselnöke, Szemák Jenő

vezetett a törvényszék Markó utcai épületében. Ebben a perben volt vádlottársam József Attila.

Úgy vezettek hozzá „a nyomozás szálai”, hogy házkutatást tartottak pszichológus kezelőorvosánál, Kultsár István doktornál, s annak „József Attila”-dossziéjában megtalálták a költő *Lebukottak* című versének géppel írt példányát. Kézenfekvő volt, hogy a verset a kommunista költőként ismert József Attila írta, s ezzel „kimerítette az osztályellenes izgatás tényálladási elemeit”.

Hogyan került ez a vers az orvos iratai közé? — kérdezte a tárgyalás során a tanácselnök. A pszichoanalízishez hozzátartozik — magyarázta Attila —, hogy a páciens orvosának elmondja vagy leírja álmait, gondolatait, szabad képzettségét, mindazt, ami eszébe jut. Így került sor egyszer arra, hogy az inkriminált verset is lediktálta neki. Ugye, ezt ön írta? — kérdezte ismét Szemák. Nem, válaszolta József Attila, nem ő írta, bár — tette hozzá alig leplezett költői önérzettel — a maga részéről határozottan jó versnek tartja. Honnan ismeri hát a verset? — Még a nyáron hallotta egyszer a gödi munkásstrandon, ott szavalta valaki. — Szemák Jenő tanácselnök erre felcsattant: ne akarjon a vádlott velünk olyasmit elhíttetni, hogy valaki egy ilyen hosszú verset első hallásra megtanulhat. Attila ekkor ragyogó ellentámadásba ment át. Kérem — szavaira jegyzőkönyvi pontossággal természetesen nem tudok visszaemlékezni, de a lényegük ez volt: — én költő vagyok, ez a mesterségem. A fejem kora ifjúságom óta versekre van beállítva, a versre vagyok a legfogékonyabb. Méltóztassék velem próbát tenni. Nevezzen meg nekem tanácselnök úr bármely ön által ismert Ady vagy Babits-verset, és meg fogja látni, hogy egyetlen Ady-verset sem ismer, egy pillanatig habozott, hogy mivel vágjon vissza, majd ceruzájával koppantott az asztalon, és megszólalt: — No, jól van, hagyjuk ezt. Menjünk tovább. — Nem volt hová továbbmennie. József Attilával szemben csak ez a vers volt a vád, és ebbe beletört a nagytekintélyű tanácselnök bicskaja. Kénytelen volt Attilát bűncselekmény hiányában felmenteni.

Napokig tartott a tárgyalás, és bár alig néhány méterre egymástól egyazon vádlottak padján ültünk, egy szót sem válthattam vele. Ő szabadlábban védekezett, rám két fegyőr vigyázott. És azon kívül is: Attila tragikus konfliktusa a mozgalommal éppen ebben az időben zajlott le. Mikor a Fő utcából a tárgyalásra szállítottak át minket, szájról szájra járt a kívülről származó üzenet: József Attilát a kommunisták kiközösítették maguk közül, mert elárulta a mozgalmat. Nem szabad beszélünk vele. Megdőbentett a hír, de annyira izgalmatlan tartott a küszöbön álló tárgyalás, csak azon járt a fejem, nem voltam olyan állapotban, hogy Attila-állítólagos elpártolásának kérdését végiggondolhattam volna. Igaz, a félig legális kommunista sajtó-

ban előbb is olvastam már József Attila elleni támadásokat. Nem értettem őket, mert nem ismertem a dolgok ki nem mondott hátterét, csak arra emlékszem, hogy Attilát változatlanul nagy költőnek, és a munkásosztály költőjének tartottam. És abban is biztos vagyok, hogy Attila imént említett, látszólag jelentéktelen megjegyzése a *Lebukottak* című versről, hogy jó költeménynek tartja, azért maradt meg olyan élen az emlékezetemben, mert megéreztem belőle: Attila nemcsak mint verset, mint műalkotást vállalja, hanem — minden őt ért fájdalmas támadás ellenére — mint hitvallást is, mint a munkásmozgalommal való azonosulást.

Ítélethirdetés után, miközben két fegyőröm tuszkolt kifelé a tárgyalóteremből, láttam még egyszer Attilát, amint Rajk Lászlóval vált néhány barátságos szót. Rajk már a megelőző diákperben is vádlott volt, akkor elítélték, de ebben a perben is a vádlottak padjára került, mégpedig számottevő terhelő anyag alapján: házkutatáskor külföldi, nálunk illegális sajtótermékeket és a hazai illegális sajtó számára írt kéziratait találták meg. Úgy védekezett, ahogy az „a nagy könyvekben meg van írva”. Meggyőződéses marxistának vallotta magát, tagadta, hogy az illegális mozgalommal kapcsolatban állt volna, és minden terhelő bizonyítékra megfelelő magyarázatot adott. Tudták róla, hogy a mozgalom jelentős alakja — elég volt egy pillantást vetni hallatlanul szuggesztív megjelenésére, vagy meghallgatni halkságában is szilárd, öntudatos védekezését —, a bíróság kénytelen volt őt is felmenteni. Az emlékezés megbízható szűrő. Nyilván nem véletlen, hogy az elítélésemet követő pillanatokban éppen az egymással beszélgető Rajk László és József Attila képe rögződött meg bennem. Bármilyen különböző is volt emberi alkatuk, pályafutásuk és külső megjelenésük, sok minden rokonította is őket. Akkor még nem sejtettem mindkettejük életútjának tragikus végét; de ott, akkor összefűzte őket a lezajlott csatában tanúsított mintaszerű magatartásuk. A fejjel magasabb, szálfatermetű hivatásos forradalmár, és a törekény testi és lelki alkatú költő, mindegyik a maga módján példát adott a zsarnoksággal szemben, az igazságért való emberi helytállásból.

SZÉLL JENŐ